

ТЕМА 13. УКРАЇНЬСЬКА ПЕДАГОГІКА Й ШКІЛЬНИЦТВО В ГАЛИЧИНІ

Впродовж усієї своєї історії українська педагогіка розвивалась як монолітний організм на українській народній, національній основі, зберігаючи одночасно при цьому, поруч із спільними, єдиними для всього українства властивостями, також деякі свої місцеві вияви. Таке розмаїття виступає живильним джерелом для всієї української педагогіки, засвідчуючи її багатство й силу, справжню повноту перспективи так само, як наявність багатьох приток забезпечує могутність повноводної ріки.

Наявність власної Української держави, створює простір для нормального розвитку української педагогіки, шкільництва й національної системи виховання. Її втрата – це трагедія народу, що неодмінно веде до втрат педагогічних.

Ще гірше, коли народ і його власна територія роздираються штучними кордонами між різними завойовниками. Тоді вже йдеться не про місцеві нюанси педагогіки, а про її долю в кожній відторгнутій стороні. Саме це найгірше й спіткало народ український. То ж доцільність розгляду становища української педагогіки й школи в кожній частині України, що потрапила в ярмо чужих імперій, цілком очевидна.

Тим більше, що вже з кінця XVIII століття розвиток історії української педагогіки виразно пішов двома паралельними шляхами: один тарували східні українці в Російській імперії, а другий – західні українці в Австрійській. Йдеться, насамперед, про споконвічну землю України – Галичину.

Становище українського шкільництва в Галичині під час польського панування було жалюгідним.

Галичина не мала тих державних благ, що Україна Наддніпрянська. Коли українці-наддніпрянці мали козацько-гетьманську державу майже до кінця XVIII століття, то українці-галичани в 1349 році втратили свою національну незалежність і були під ігом польським аж до 1772 року. Українські селяни потрапили в страшну кріпацьку неволю. Польські пани мали крапаків за свою повновласність, робочу худобу (бидло), й визискували їх нещадно. Йшла насильницька колонізація українців. У цих умовах представники багатьох знатних українських родин латинізувались, спольщились, зреклись віри, мови, народу.

Польська імперсько-шовіністична політика в Галичині прирекла українців на повільну національну смерть, закриваючи школи українські й насаджуючи навчальні заклади польські. Густрою мережею вкрили українську галицьку землю школи й колегіуми чужинські: сзуїтські, піярські, соціанські та інші.

Майже п'ятисотлітня польська неволя народила жахливі наслідки – відсутність в Галичині українських шкіл і національної інтелігенції.

Духовенство підупало, міщанство зубожіло, селянство гинуло в кріпацькому ярмі. Народ український гинів у безпросвітній темряві.

Треба зауважити, що польське покріпачення у Галичині мало особливо жорстокий характер, що викликало гнівні протести з боку закріпаченого українського селянства. У 1490-1492 роках Галичину охопили селянські повстання під керівництвом Мухи.

Гарячу підтримку з боку українців-галичан одержала визвольна боротьба Богдана Хмельницького (1648-1657) з Польщею. Це особливо яскраво проявилось під час походу на західні землі восени 1648 року.

Галичину, як і Волинь та Холмщину, охопив вогонь повстань. Західні землі, що пережили найгостріший гніт і здавна вели боротьбу проти польської влади, з особливим захопленням зустрічали козацьку армію, творили повстанчі загони й винищували польську шляхту. Міста, в яких здавна діяли братства, відразу приймали козацький лад (Городок, Рогатин). На Покутті Семен Височан зорганізував кількатисячне військо за запорозькими зразками.

Широкого розмаху в 30-50-х роках XVIII століття набрав опришківський рух Олекси Довбуша (1700-1745) і його послідовників Василя Баюрака та Івана Бойчука.

Знайшли в Галичині співчуття й цілковиту підтримку з боку галичан також гайдамацькі антипольські повстання 30, 50, 60-х років XVIII століття та коліївщина (1768 р.), що поширилися сюди з Правобережної України аж до Прикарпаття. Всі названі вище події у своїй доблесній славі й відвазі вийшли за межі Галичини й України в цілому і мали міжнародний резонанс. Вони знайшли відгук серед польського селянства, трудового люду Туреччини, Угорщини, Молдавії, Пруссії і, безперечно, вписали нові, героїчні сторінки в історію української педагогіки, зокрема народної.

Імена славного гетьмана України Богдана Хмельницького, повстанських ватажків Олекси Довбуша, Максима Залізняка та Івана Гонти стали ще за їх життя легендарними. Їх героїчні дії, як і подвиги запорізьких козаків, опришків, гайдамаків, широко оспівуються у фольклорі. На їхньому прикладі виховуються нові покоління дітей і молоді. І в цьому криється велика педагогічна суть утвердження у свідомості молодих поколінь українців: почуття національної, а з ним і людської гідності українця; усвідомлення організації єдності українців-галичан з усім українським народом; українського патріотизму; прагнення здобути й мати самостійну Українську державу; права на волю й незалежність, рідну мову, школу, освіту.

Стан освіти в Галичині з її входженням у складі Австрії зазнав певних змін.

Як відомо, у 1772 році за першим поділом Польщі Галичина потрапила під імперську владу цесарської Австрії, що тривала до 1918 року. У її складі

життя українського народу дещо поліпшилось. А з ним й умови для освітньої справи стали трохи сприятливішими.

Влада Габсбургів, щоб прихилити до себе український народ, зменшила польські впливи на українців, надала ряд полегшень галичанам. Польська шляхта повинна була дотримуватися конституційних законів Австрії. Її сваволя над "хлопом" була обмежена.

Греко-католицьке духовенство було зрівняне в правах з іншими конфесіями й одержало змогу здобувати освіту. Австрійська імператриця Марія Терезія розпорядилась восени 1774 року прийняти двох учнів-русинів для навчання в королівській генеральній семінарії при церкві св. Варвари у Відні. 10 років тут навчалось 29 вихованців із Галичини, студіюючи вищі науки для духовного стану. Цим була започаткована підготовка греко-католицького духовенства високого рангу. Українці одержали рівний з поляками доступ на керівні посади.

Початкової освіти у Східній Галичині практично не існувало. У лічених однокласних школах, які інколи були по селах, навчання вели напівписьменні дяки, які ледве могли дати своїм учням щось більше, ніж початки абетки й святого письма. Щоб покращити становище, у 1774 році цісарський уряд впровадив систему шкіл трьох типів: 1) однокласні парафіяльні, в яких користувалися місцевою поговоркою; 2) трикласні (тривіальні) з німецькою та польською мовами навчання; 3) чотирикласні з німецькою мовою навчання, що готували учнів для продовження освіти у середніх школах (гімназіях). Уже звідси видно, що названі, а надалі й всі інші державні школи Галичини проєктовані й впроваджені цісарською Австрією, були для українців навчальними закладами не українським національними, а німецького (австрійського) кшталту, чужинськими, розрахованими на онімечення української молоді.

Нагляд над школами здійснювала Крайова шкільна комісія. У повітах наглядацьку функцію виконували декани (старші духовні особи), у селах – місцеві парохи (священники). Мову навчання найвища державна столична й "придворна освітня комісія" впроваджувала скрізь німецьку.

У цей час, завдяки зусиллям Львівського єпископа Петра Білянського, в Галичині розширюється мережа шкіл при церквах.

у 1774 р. цісаревна Марія Терезія видала розпорядження про прискорену організацію державних початкових шкіл. Вона дозволяла перекладати шкільні підручники з німецької на українську й польську мови. Мовою перших шкільних пудрічників для цих шкіл "Читанка" (1786), "Катехізіс" (1788), "Буквар" (1790) – була словеноруська.

Ще завзятішим реформатором виявився син Марії Терезії Йосиф II, який вступив на австрійський престол у 1780 році. Як прихильник тогочасних європейських теорій мудрого правління, він намірився зробити свою державу взірцем освіченого абсолютизму. При цьому в першу чергу

була зосереджена увага на покращення долю селян, поживавлення занепадою економіки, підняття ефективності правління та вдосконалення освіти.

Цісар Йосиф II у 1781 році проголошує обов'язковість початкової освіти. З його наказу Австрія у 1782 році скасувала кріпацтво, залишивши тільки панщину, тобто таку залежність, коли селянин мусив кілька днів у тиждень працювати на панських полях. У 1783 році було засновано україномовну греко-католицьку духовну семінарію у Львові, яка згодом стала дійовим осередком національного відродження галицьких українців. Такі ж духовні семінарії існували з перервами у XVIII-XIX ст. в Перемишлі та Станіславі. А в 1784 зафундаменталізовано найперший в Україні Львівський університет, в якому відкрито кілька українських кафедр. Значним кроком у розвитку української педагогіки й шкільництва могло стати признание в 1786 році української мови мовою "крайовою".

Правда, з усіх цих названих вище цісарських ухвал український народ у повній мірі не скористався. На перешкоді їх здійснення стояли велику магнати й дідичі, що мали владу над селянами. Та й наступники Йосифа II після його смерті (1790 р.) під тиском польської шляхти відхилили багато корисних проектів. Українське шкільництво, ще навіть як слід не піднявшись, знову занепадає. Навчання українською мовою всіляко обмежується. Українські тривіальні школи можна було відкривати тільки там, де не було шкіл польських чи німецьких.

Від польських україноненависників постійно сиплються доноси в австрійський уряд, що русини-уніати рвуться до Росії, що русинська (українська) мова – наріччя великоруської і навчання в українських школах ведеться російською мовою. Налякані цим цісарські урядовці роблять все, аби не допустити українську мову в державні шкільні установи.

15 вересня 1812 року була відмінена обов'язковість початкового навчання. Австрійсько-польська колоніальна коалізація через насадження німецьких й польських шкіл веде політику інтенсивної денационалізації українців. І в цей критичний для українського народу час до оборони української мови ї національного шкільництва стає греко-католицьке духовенство.

Серед представників наростаючого культурно-національного руху Галичини найпомітнішими стали митрополит Михайло Левицький та канонік Іван Могильницький. На боротьбу за українську народну мову виступив також гурток молодих львівських богословів на чолі з "Руською трійцею" – Маркіяном Шашкевичем (1811 – 1843), Яковом Головацьким (1814 – 1888) та Іваном Вагилевичем (1811 – 1866).

Педагогічні погляди "Руської трійці" сформувались у процесі її громадської й освітньої діяльності в 30-40 рр. XIX ст., спрямованої на українське національно-культурне відродження Галичини. І без європейського прогресивного впливу тут не обійшлося. Прямі відношення до цього мали зокрема ідеї Гердера, що на початку XIX ст. полонили Східну

Європу й викликали до пізнання селянської педагогічної мудрості. А інтенсивне поширення західноєвропейського романтизму вселяло в погляди "Руської трійці" педагогічний оптимізм.

Та все ж таки в своєму остаточному вияві педагогічні погляди "Руської трійці" не імпортовані з-за рубежа, а зб'єсяні в своїй оригінальності на основі українських навчально-виховних традицій, у боротьбі за національне відродження Галичини. Тому члени об'єднання присвятили свою діяльність відновленню в природних правах народної мови, служінню народові, піднесенню національної літератури. І першим кроком у цьому напрямі була церковна проповідь народною мовою.

Благородний вплив на "Руську трійцю" мав, безперечно, і ректор Львівської духовної семінарії Венедикт Левицький. Він видав наказ семінаристам займатися читанням рідної історії, вивчати руську, тобто українську мову, збирати словник цієї мови, опрацьовувати проповіді рідною мовою, перекладати корисні народів книжки та літературу, яку можна було б використати в парафіяльних школах¹.

Першоджерелом педагогічних поглядів "Руської трійці" стала українська народна педагогіка, прогресивні знахідки нашого шкільництва княжої доби, а також учителів Острозької й Києво-Могилянської академії, шкіл церковних, братських, пересуваних, монастирських, козацьких, січових, народних. Педагогічний варіант самотутній, галицький. Однак він втілював у собі виховний ідеал всеукраїнський, педагогічне переконання, що "русин Галичини є часткою великого українського народу, який має свою історію, мову і культуру".

Вираження педагогічних ідей "Руської трійці" припадає на оригінальні твори, зокрема, літературний альманах "Русалка Дністрова" (1837), наукові праці, переклади та розвідки авторів. А втілення в громадській, культурно-освітній діяльності, педагогічній праці, шкільних підручниках. Сам епіграф до "Русалки Дністрової" зі слів Я.Коллара "Не з сумних очей, а з пильних рук надія квітне" свідчить, що "Руській трійці" імponує педагогіка дії, а "Передслів'я" маніфестує педагогічний сенс єдності слова й діла в українотворенні, формуванні українського "Я" через пробудження національної свідомості українців.

У педагогічних поглядах "Руської трійці" послідовно обстоюється необхідність українського національного виховання й освіти в Галичині.

Кредо "пізнавати себе", постале з народної мудрості й науково обґрунтоване в філософії Г.Сковородою, стало гаслом філософської педагогіки "Руської трійці", що спонукало до відродження, утвердження й

¹ Волошин М., Волошин Р. Становлення національної школи. — Дрогобич, 1993. — С. 30.

розвитку самобутньої педагогічної культури галицьких українців і побудови свого власного шкільництва.

Виховним орієнтиром в педагогічних поглядах “Руської трійці” є протистояння Добра Злу. А головна мета – збудження в українців національної свідомості, прагнення до власної державності, утвердження у житті й поведінці дітей і молоді народних чеснот і норм християнської моралі. Ідеал – освічений українець, пройнятий власною національною і людською гідністю в ім’я й щастя України.

Для досягнення названих цілей й формування національної ідентичності “Руською трійцею” були мобілізовані такі могутні виховні засоби, як рідна українська мова й література, фольклор, національна історія, релігія, народні звичаї й традиції, свята, обряди, символи, традиційна українська громадська й родинно-побутова культура, різні види народного мистецтва, що знайшло відображення в багатьох художніх творах (поезії, прозі), статтях, думках, перекладах із давньоруської, листах М.Шашкевича, І.Вагилевича, Я.Головацького.

Переклади й переспіви із сербської, чеської, польської, російської, грецької заманіфестували наявність в українській педагогіці як власного, національного, так і загальнослов’янського і вселюдського. Всі названі вище педагогічні напрямки і тенденції сильні своєю науково-теоретичною і практичною перспетивою.

“Руська трійця” ще майже за 30 років до К.Ушинського визначила рідну мову як найбільшого педагога. Її діячі зробили величезний внесок в українську педагогіку тим, що вперше заманіфестували колосальну виховну доцільність і зуміли піднести український діалект до рівня літературної мови. Цим геніально відкрили селянству доступ до знань, що полегшували його долю й дали змогу українцям виразити свою власну індивідуальність.

У кардинальному розв’язанні проблеми національної освіти “Руська трійця” вирішальну роль відвела українській школі з рідною мовою навчання. Тут велике значення мав рішучий виступ М.Шашкевича в 1836 р. з публікацією “Азбука і абетка” проти спроб спровадження польського алфавіту до українського письменства. Знаменною віхою в історії українського шкільництва стала тодішня поява створеної ним “Читанки для діточок народних училих руських”, яка, за словами автора, “веде ступенево дітей за ручку від сучасності до майбутнього, від їх хати у широкий світ”. Нею й було започатковане в Галичині українське шкільне підручникотворення. З того часу впровадження М.Шашкевичем прекрасне слово “Читанка” назавжди набрало широкого вжитку. Крім того, трудився Шашкевич над “Граматиною руською”, яку не закінчив.

Педагогічні погляди “Руської трійці” мали колосальний вплив на формування нової генерації українських учителів, відданих справі рідного народу, розгортання рідного народу, розгортання національної освіти й

виховання, на дальший розвиток прогресивної педагогічної думки у Галичини, а разом з нею й у всій Україні.

Революційні повстання, що навесні 1848 р. охопили більшу частину Європи, викликали корінні зміни у майбутньому імперії Габсбургів. Вже 16 травня того року тодішній австрійський цісар Фердинанд проголосив скасування панщини в Галичині. Радість була величезною. По всіх селах люди ставили пам'яткові хрести про знесення панщини. Народ Галичини одержав конституційні громадянські й політичні права. Для їх успішної реалізації українці Галичини об'єдналися, створивши у Львові 2 травня 1848 року Головну Руську Раду, що виразно зайняла позицію окремішності української мови і народу, педагогіки й освіти.

Австрійські конституційні та освітні реформи 1848 і 1869-1872 років зародили думку про потребу дошкільних закладів у Галичині.

Дошкільне виховання в галицькому краї набуває реальних обрисів завдяки виниклим тут демократичних процесів, супроводжуваних організацією й розвитком культурно-освітнього та жіночого емансипаційного руху галичанок, який очолила Н.Кобринська (1855-1920). Вона одна з перших зрозуміла роль і значення інституцій суспільної опіки та виховання українського дошкільника не тільки для жіночої, але й для загальнонаціональної справи. Нею у 1891 році було оприлюднено ідею українських дошкільних закладів — “охоронок” (“захоронок”) та фребелівських “огородців”. Ця ідея знайшла обґрунтування й розвиток у проекті “Статуту товариства “Охоронка” (1893), схвально оціненого І.Франком та М.Павличком, а також у “Відовзі до руського жіноцтва в справі охоронок” (1896 рік).

Своїм оповіданням “Перша вчителька” (1892 р.) Н.Кобринська перша в українській педагогіці показала суть і значення нянь з народу у родинному вихованні дітей засобами народної педагогіки.

Перші українські дошкільні заклади сезонного характеру для дітей селян заснувало галицьке греко-католицьке духовенство. Серед організаторів суспільного виховання дошкільнят того часу помітно виділились активні учасники прогресивних жіночих об'єднань, краю М.Білецька, М.Грушевська, М.Наконечна, Г.Шухевич.

З самого початку виникнення українські дошкільні інституції націлювались на охорону й зміцнення здоров'я дошкільнят, плекання розуму й українського патріотизму, прищеплення народних чеснот і норм християнської моралі. Про це йшлося зокрема на жіночому вічі в Стрию у 1891 р. В цьому напрямку діє дошкільне товариство “Руська охоронка” (1900). Завдяки їм перші постійні дошкільні заклади в Галичині з'явилися на рубежі XIX-XX століття.

“Весна народів” активізувала також українське наукове, культурне, освітнє й шкільне життя в Галичині. 19-26 жовтня 1848 р. відбувався у Львові з'їзд української інтелігенції (“Собор руських учених”), на якому Яків

Головацький прочитав науковий реферат про окремішність української мови. Обговорювалось також питання народної мови в школі. В той же час засновано кафедру української мови та літератури. Виникло літературно-наукове товариство "Галицько-Руська Матиця". Врешті, "весна народів" започаткувала також українську пресу в Галичині – газету "Зоря Галицька". Однак свої української національної системи освіти галицькі українці так і не одержали.

Після придушення угорської революції, тимчасово припинено конституцію. В Австрії запанувала реакція. Вона згубно вдарила по українському шкільництву. 21 серпня 1856 року цісарський уряд відмінив обов'язковість викладання рідної мови у східно-галицьких школах. Знову активізувався офіційний наступ на українство.

Проводячи імперську політику "розділяй і володай", цісарська Австрія підступно й хитро спекулює напруженням українсько-польських відносин. Цісарські можновладці часто схиляються до вельмож польських, щоб ті вірно їм служили й упокорювали українців. Тим-то прес онімечення доповнювався ще тиском полонізації, націленими на повну денаціоналізацію українців. Ця реакційна тенденція особливо посилилась з 1867 року.

Польська аристократія ввійшла в порозуміння з династією Габсбургів, зобов'язалася підпирати австрійську державну політику, а за те здобула для себе необмежену владу в Галичині.

Вся дальша історія української педагогіки й шкільництва Галичини за Австрії аж до розпаду цісарської імперії (1918 рік) зв'язана з боротьбою педагогічної громадськості за українську школу, національну систему освіти й виховання. Йшлося тут передовсім про права української мови.

Всі ключові керівні й інші вигідні посади в Галичині зайняли поляки. У Крайовій Шкільній Раді тільки п'ята частина членів були українцями. А тому її діяльність була спрямована на полонізацію українських дітей і молоді.

Вся шкільна адміністрація була в польських руках. Отже, за українську школу і проти всяких утисків в освітній сфері треба було вести важку боротьбу. В усіх українських школах навчали обов'язково з 2-го класу польську мову, а з 3-го – німецьку. Українці мали здебільшого одно- або двокласні школи. Було декілька чотирикласних й жодної семикласної.

Таким чином, дуже рідко українські діти могли потрапити в основну українську семирічну школу. А тому в містах і містечках змушені були відвідувати школи польські, де весь навчально-виховний процес мав польський шовіністичний характер.

У більшості міст існували гімназії класичні з грецькою й латинською мовами та реальні – без класичних мов. Польська й німецька мови були обов'язкові. Навчання у цих школах тривало 8 років. За кожную українську гімназію треба було вести боротьбу. Крім Львівської Академічної гімназії, у 1880-90-х рр. було засновано такі ж гімназії в Перемишлі (1887), Коломиї

(1893) і в Тернополі (1898). Згодом ще були відкриті українські гімназії у Станіславові (1905), у Львові (1906) та утравквістичні паралельні класи при польських гімназіях у Бережанах і Стрию. Йде становлення української гімназійної педагогіки та підручничознавства, в розробці яких активну участь взяли професори гімназій В.Ільницький, А.Вахнянин, О.Партицький, О.Дейницький, Ю.Романчук, а також відомі культурно-освітні діячі того часу С.Смаль-Стоцький, Б.Барвінський, П.Огоновський, О.Калитовський та ін.

Учительські семінарії почали засновувати Австрії з 1869 р. У східній Галичині було їх 14, здебільшого двомовні.

Стало ясно й зрозуміло, що жоден чужий пан українську національну школу й освіту не дасть. Її треба здобувати й будувати власними силами. Саме такою метою й зайнялися українські культурно-освітні об'єднання "Просвіта" (1868), "Руське Педагогічне Товариство" (1881), Рух народовців, Студентських Громад.

Освітньою справою займалися також Взаємна Поміч Українських Учителів (1905) та Учительська Громада (1908).

Активізується меценатство й відкриття українських приватних шкіл та гімназій, мистецьке і професійне учнівство. Зумовлюється це сплеском енергії та творчої праці українського народу, в різних сферах суспільного життя, а особливо в польсько-українських шкільних змаганнях. Мотивується це також зростанням української національної свідомості галичан, утвердженням розуміння того, що в рамках чужої освітньої системи розвиток українського державного шкільництва є малоперспективним.

Стараннями прогресивної громадськості, культурно-освітніх та релігійних товариств були засновані такі приватні україномовні школи: гімназії – в Яворові й Копичинцях (1908), Городенці й Рогатині (1909), Збаражі й Буську (1910), Долині (1911), Чорткові (1912); монастирські гімназії сестер Василіанок у Львові й Станіславі, які вперше відкрили доступ до середньої освіти й українськими дівчатами; лицей Українського інституту для дівчат у Перемишлі.

У 1910 р. для управління справами українських приватних шкіл було створений спеціальний координальний орган – Крайовий Шкільний Союз, першим головою якого став М.Грушевський.

Неабияк будили український патріотизм, національну свідомість, гартували здоров'я, зміцнювали дух, волю й характер молоді і спортивні товариства "Сокіл" (1894), "Січ" (1900). Цьому сприяв також могутній громадський рух протиалкогольного і протинікотинного спрямування.

Ідеї української національної школи, педагогіки й освіти широко пропагувались у галицькій українській педагогічній пресі. Правда, спочатку (1863-1875 рр.) вона здебільшого обмежувалась інформацією про стан європейської педагогічної думки. Але й це було корисно. Крім того, вона велась також на сторінках таких часописів, що виходили у Львові, як "Дом и школа" (1863), "Письма до громади" (1865), "Учитель" (1869), "Народна

школа" (Коломия, 1875). Надалі кількість назв педагогічної преси збільшиється. У ній спрямовується увага на розробку наукових основ української педагогіки, дидактики, теорії національного виховання ("Газета школьная" (1875), "Школьний часопис" (1880), "Учитель" (1889), "Прапор" (1908).

Впровадження австрійським урядом нових навчальних планів та програм у 1875 – 76 н. р. активізувало висвітлення методичних пошуків науковців гуманітарних дисциплін (публікації О.Барвінського, В.Льницького, П.Кирчіва, О.Огоновського, П.Партицького) та природничо-математичного (С.Коваліва, С.Курилович, М.Полянського).

Галицька педагогічна преса ХХ століття взяла крен на репрезентацію концепції української національної школи, українознавства, націоналізацію освіти й виховання ("Наша школа" (1909), "Учитель" (1910), "Учительське слово" (1912).

Огляд галицької української педагогічної преси того часу переконує: по-перше, в значному її розгалуженні; по-друге, що Галичина мала потужні науково-педагогічні сили. Це підтверджує також діяльність Наукового Товариства ім. Т.Шевченка (1893), Наукова школа М.Грушевського (1866-1934) та Івана Франка (1856-1916). Співпраця цих двох найвидатніших учених та їх ідеологія стала основою українського педагогічного єднання.

Галичина того часу дала світові чимало видатних українських вчених, які свою фундаментальну наукову роботу нерідко поєднували з педагогічною та громадською діяльністю (І.Верхратський, Ф.Вовк, К.Ганкевич, В.Гнатюк, З.Кузеля, В.Кучабський, В.Кучер, Я.Лебединський, В.Левицький, В.Лесевич, В.Навроцький, І.Паранкевич, І.Пулюй, С.Рудницький, В.Целевич). Вона виплекала цілу галерею талановитих українських галицьких педагогів (О.Барвінський, І.Бартошевський, І.Баберський, М.Галушинський, Г.Брецьола, Т.Грушкевич, С.Дубравський, Є.Желехівський, П.Залозний, Г.Зарецький, Й.Кобринський, С.Ковалів, В.Коцовський, А.Крушельницький, І.Левицький, Ю.Левицький, Д.Лукіянович, Й.Лозинський, К.Лучаківський, К.Малицька, Я.Миколаєвич, О.Савицький, О.Партицький, В.Пачовський, С.Качала, У.Кравченко, О.Степанівна та багато інших, які несли освіту народеві, будили національну свідомість, творили шкільні підручники, наукові праці з української педагогіки.

В українську літературу влилося ряд талановитих галицьких письменників (І.Франко, В.Стефаник, М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький, А.Чайковський, М.Черемшина, Б.Лепкий, М.Яцків, М.Павлик, С.Ковалів, Л.Мартович, Ф.Заревич, В.Шашкевич, М.Устиянович, К.Климкович, Н.Кобринська, В.Пачовський, Р.Турянський, Т.Бордуляк, О.Маковей, П.Карманський, С.Чарнецький, К.Гриневичева та ін.), твори яких у багатьох місцях пройняті також і педагогічними мотивами.

Хоч і з переборенням великих труднощів і перешкод все ж українці-галичани за австрійською конституцією мали право на друк українською

мовою, у той час, як українська інтелігенція частини України, що було під владою Російської імперії, такої можливості не мала, адже українська мова була тут під забороною. Тому наддніпрянські письменники друкували свої твори в галицьких часописах і журналах (П.Куліш, О.Кониський, І.Нечуй-Левицький). У дитячій журналі “Дзвінок” (1890) співпрацювали Л.Глібов, Олена Пчілка, Леся Українка, Б.Грінченко, твори яких були вершинним виявом красного письменства й своїм художнім словом проповідували, множини й втілювали в життя прогресивні ідеї української педагогіки, утверджували народні чесноти і норми християнської моралі, плекали історичну пам’ять підростаючих поколінь.

Весь національно-педагогічний освітній рух, особливо 70-90-х рр. XIX століття, в Галичині став можливим завдяки великій плеяді культурно-освітніх та громадських діячів, вчених педагогів, письменників, митців, народницького й радикального напрямку.

Наддніпрянці й галичани підтримували один одного морально і навіть матеріально. Скажімо, при фінансовій допомозі наддніпрянців у 1867 році було засновано у Львові новий літературний місячний журнал “Правда”, що протягом тривалого часу був органом всеукраїнського єднання. Галицький театр перейняв наддніпрянський репертуар, що теж мало велике педагогічне значення. У тому, що успішно працювало Наукове Товариство ім. Т.Г.Шевченка теж немала заслуга наддніпрянців.

Праця свідомих українців задля спільного добра була доказом, що український народ по обох боках кордону – то один народ. Ця співпраця сприяла цілісному розвитку української педагогіки.

Галичина дала притулок культурним силам з-над Дніпра і помагала їм усіляко в праці. В Галичині бували М.Драгоманов, Леся Українка, М.Коцюбинський, і від свіжих вражень писали свої твори. На гуцульському народному матеріалі М.Коцюбинський написав прекрасну повість “Тіні забутих предків”, що стала шедевром світової класики. Тікаючи від перслідувань царських сатрапів після поразки революції 1905 – 1907 рр., харків’янин Гнат Хоткевич оселився в Галичині, де організував Гуцульський театр, написав історію України для дітей, нариси й оповідання про життя гуцулів (збірка “Гірські акварелі”), лірико-романтичну повість з життя селян Гуцульщини “Камінна душа”. Все це теж має певне педагогічне навантаження.

Як уже відзначалось, під владою Австрії в Галичині дещо вільно жилося. А та воля зростала завдяки боротьбі галицьких українців за свої права. У зв’язку з тим, що в Галичині розгорнувся могутній український національний рух за розвиток української педагогіки, шкільництва, науки, мистецтва, освіти, культури й літератури, й Східна Галичина стала оплотом українства, яке принесло згодом відродження всьому українському народові; її часто називають українським П’ємонті. До речі, ця назва пішла за

аналогією до того, що в північній частині Італії, в П’ємонті, почався визвольний рух і боротьба за об’єднання і звільнення Італії у XIX столітті.

Українське національне піднесення Галичини того часу уможливило появу фундаментальної педагогічної праці І.Бартошевського “Педагогія руська або наука о вихованні” (Львів, 1898 – 392 с.), що стала першим у галицькій історії підручником з української педагогіки.

Успішне ров’язання шкільних проблем можливе при наявності кваліфікованих учителів.

Підготовка вчителів здійснювалась у відкритому 1 жовтня 1817 р. в Перемишлі єдиному на всю Галичину невеликому за кількістю учнів дяківчеському інституті, утримуваному за рахунок церкви й пожертвувань. Інститут працював впродовж XIX століття. Першим його директором став І.Могилянський. Зрозуміло, що для задоволення потреб в українських учителях було ще дуже далеко.

Тому майбутніх учителів початкових класів готували на короткотермінових курсах (препарандах), які не мали єдиного навчального плану, підручників і посубників, кваліфікованих лекторів. На препаранди виділялися мізерні кошти. Навчання, крім практичних вправ у народній школі, здійснювалось 5 годин на тиждень.

В препарандах навчалися тільки чоловіки. Лише в 1848 році було відкрито жіночі педагогічні заклади і встановлено термін навчання 1 рік.

Крім препаранд, підготовкою вчителів займалося педагогічне сіменище, засноване в 1863 році.

Учителем можна була стати, склавши відповідний іспит. Його складала не лише препарандисти, але й ті, хто навчався самостійно (приватисти).

З 1871 року учителів молодших класів почали готувати вчительські семінарії, які спершу були відкриті у Львові, Перемишлі, Тернополі, Станіславові. Термін навчання три роки. Згодом стали чотирирічними. На відміну від препаранд, підготовка вчителів у семінаріях була значно ґрунтовнішою. Станом на 1910 рік у Галичині було 17 державних учительських семінарій, в т. ч. 14 чоловічих (7 польських, 7 утравістичних).

Підвищення кваліфікації учителів здійснювалось через учительські семінарії, конференції, бібліотеки, курси.

Українські вчителі були безправні. Зарплата мізерна. Траплялись випадки смерті вчителів від голоду.

Українських учителів і шкіл при цесарській Австрії й польському пануванні в Галичині завжди не вистачало. То ж попереду галичан чекала ще велика напружена, тяжка праця. Починаючи з 70-90-х років й надалі вона ведеться під колосальним впливом могутнього творчого впливу Івана Франка.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Охарактеризуйте українське шкільництво й педагогіку Галичини станом на 70-ті роки XVIII століття.

2. Назвіть типові зміни в українському шкільництві Галичини за царський період.

2. У чому полягає прогресивність і новизна педагогічних ідей "Руської трійці"?

4. Чим була зумовлена необхідність приватного українського дошкільця й шкільництва в Галичині?

5. Яких ви знаєте визначних українських галицьких педагогів і культурно-освітніх діячів XIX століття?

6. Чи можна назвати Галичину українським педагогічним П'ємонтом? Чому?

7. Яких перешкод зазнавав педагогічний рух Галичини при австрійсько-польському пануванні?

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Грушевський М. Історія України. – К., 1990. – С. 471-474; 477-482; 493-496; 501-506.

Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.). – К., 1972.

Крип'якевич І. Історія України. – Львів, 1990. – С. 280-291.

Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 247-254, 297-298, 300-301, 303-304, 308-310, 311-319, 320-323, 366-368, 369, 382-383.

Субтельний О. Україна. Історія. – К., 1991. – С. 184, 192-199, 214-223.

Грабовецький В. Гуцульщина XIII – XIX століть. – Львів, 1982. – С. 92-103.

Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.) – Івано-Франківськ, 1994. – С. 3-113.

ТЕМА 14. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ І.Я. ФРАНКА

І.Я.Франко

На перехресних стежинах нашого й зарубіжного шкільництва, рідної літератури, педагогіки, національної освіти, науки й культури 70-90-х років XIX і початків XX століття найяскравіше виділяється титанічна постать велета українського педагогічного духу Івана Яковича Франка (27.08.1856 – 28.05.1916).

Українець-галичанин, син сільського коваля, виходець із школи під стріхою, завдяки своїй колосальній праці й щедрому таланові, енциклопедичності знань, самовідданих літературній і педагогічній творчості, активній культурно-освітній й громадсько-політичній діяльності, відданих на благо народові, великому українському патріотизму, став славетним не тільки в Галичині, але й в цілій Україні та й по всьому світу. Громадсько-творчий подвиг його став найвидатнішим у пошевченківський період.

Наукова, літературна, педагогічна, публіцистична спадщина Великого Каменяря колосальна. Нині вона представлена в 50-ти томах. Однак якщо зібрати всі твори письменника, то їх повне зібрання сягне до ста томів. Як відмінний знавець рідної та багатьох іноземних мов він публікував свої відкриття у виданнях усіх європейських країн. У розвитку української літературної, громадсько-суспільної праці, філософії й педагогіки уся його творчість становить цілу епоху.

Поет, прозаїк, драматург, перекладач і літературний критик; педагог, історик; теоретик літератури, театру й мистецтва; публіцист, філософ, культуролог, українознавець, фольклорист, політолог, мовознавець, етнограф і економіст – такий широкий і розмаїтий діапазон наукових злетів геніальної творчості Івана Франка. Вона відзначається своєю оригінальністю, новизною, глибиною думки, що назавжди ввійшла в світову класику і є нашою національною гордістю.

У спадщині українського національного генія понад сто наукових і публіцистичних праць та художніх творів, що присвячені темам виховання дітей і молоді. В них, а також у ряді політичних, філософських, економічних та історичних публікаціях, висвітлюється широке коло педагогічних питань, зокрема: щодо стану освіти на українських землях рубежа XIX-XX століть; проблем національної освіти й виховання, покликання Українобудівництва; відродження й розвитку української педагогічної культури; визначення мети, змісту й методів навчання й виховання; історія освіти, школи, народної педагогіки.

Світогляд і педагогічні погляди І.Франка склалися крізь призму світобачення рідного народу, мудрості народної педагогіки і європейської глибокодумності, вітчизняних світочів розуму К.Ставроцького, Г.Сковороди, І.Вишенського, Т.Шевченка, П.Куліша, О.Потебні, М.Драгоманова. Він студював філософські праці Арістотеля, Платона, Дідро, Гельвеція, Гегеля, Гердера, Шеллінга, Чернишевського, цікавився публікаціями відомих українських педагогів Х.Алчевської, І.Бартошевського, Б.Грінченка, О.Духновича, С.Русової, Є.Желхівського, був глибоко обізнаний із зарубіжною педагогічною літературою – книгами Я.А.Коменського, Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, дослідженнями Й.Базедова, Г.Спенсера, Л.Толстого, О.Добролюбова. До речі, Г.Спенсеру й Л.Толстому Франко присвятив окремі статті, написав передмову до українського перекладу праці М.Добролюбова “Про значення авторитету в вихованні”.

Як відомо, в молодості І.Франко був під сильним впливом ідей соціалізму, перекладав твори Маркса й Енгельса, читав комуністичні проповіді Леніна. Цей факт всіляко роздухувався в радянських публікаціях з історії педагогіки як визначальний у формуванні світогляду педагога. І зовсім обминалось те, що згодом І.Франко розчаровувався в ній, збагнувши її істинну суть і неспроможність, змінив свій погляд на неї, критично поставився до марксистсько-ленінської ідеології за її фальш і облуду. Підтвердженням цього може бути хоч би те, що коли у 1899 році в Галичині постала Українська соціально-демократична партія прихильників соціалізму-марксизму, то він вступив не до неї, а до національно-демократичної партії (НДП). Цей промовистий факт радянська офіційна пропаганда всіляко завуальовувала через обвинувачення Франка в нерозумінні значення гегемонії робітничого класу й диктатури пролетаріату.

І.Франко заздалегідь попереджав, що практичне втілення комуністичних ідей на практиці принесе більше бід, ніж добра. Ці геніальні передбачення Великого Каменяра виявились пророчими.

Грунтовне знання історії й становища українського народу, поневоленою цісарською Австрією й царською Росією, викристалізували в І.Франка чітку державницьку позицію й тверде переконання в тому, що повний розквіт рідного шкільництва, української педагогіки, освіти й науки, педагогічної й національної культури можливий тільки в умовах самостійної Української Держави. Надію на її відродження й розвиток він пов’язує з дітьми, державним майбутнім української нації:

Ти мій рід, ти дитино моя,
 Ти вся честь моя і слава,
 В тобі дух мій, будуще
 Моє, і краса, і держава.

Українську державницьку ідею відстоювала заснована у Львові 4 жовтня 1890 р. з ініціативи та при провідній участі І.Франка радикальна партія – перша українська політична партія європейського зразка, яка мала

свою програму, масову організацію і реєстроване членство. Вона заявила про політичну самостійність українського народу як ідеал українських політичних змагань і кінцевою метою своєї діяльності визначила створення самостійної Української Держави.

І.Франко своїми творами й взірцевим прикладом особистого громадсько-політичного життя надихає борців за вільну, незалежну Україну. І коли затріщали, наближаючись до розвалу Австрійська й Російська імперії, а Українські Січові Стрільці піднялись на визвольні змагання за Українську державність, то Великий Каменяр душею й серцем знаходився разом із ними, самовідданими борцями за волю й незалежність України. У лавах Українських Січових Стрільців був і його син Петро Франко, який спільно із своїми побратимами здійснював ту самостійницьку програму, яку проповідував і яку все життя відстоював його батько Славетний поет, хоч і був уже тяжко хворий, але знайшов у собі остаток сил і 14 листопада 1915 р. написав своєю німечюною рукою вірш "Дві чети", в якому прославив визвольну звитягу Українських Січових Стрільців¹.

У 1915 р., коли звільнено Львів від московської окупації, І.Франко перейшов під опіку Українських Січових Стрільців, і жив у їхньому захисті, перебуваючи у військовому лазареті. В їхньому дружньому колі він святкував Різдво 1916 р., що підтверджується документальною світлинкою. Навесні 1916 р. він затужив за своїм домом, де і помер 28 травня 1916 р. Під час похорону Українські Січові Стрільці на своїх плечах відносили тлінні останки автора пісні "Не пора!" на вічний спочинок на Личаківський цвинтар.²

Проголошення високого ідеалу власної самостійної держави й блискучий захист його І.Франком стало тим світочем, який яскраво освітлював шлях боротьби за волю й незалежність України й широко розсував її не тільки політичний, але й педагогічні обрії.

Погляди І.Франка на тодішній стан освіти носили принциповий, реалістично критичний характер. Це яскраво видно зокрема на прикладі таких його статей, як "Мисль о еволюції в історії людськості", "Чого вимагаємо?", "Середні школи в Галичині у 1875-1883 рр.", у яких засуджується соціальна й національна дискримінація українців у галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від насущних потреб українського народу, зашкарублість дидактичний методів, тілсні покарання учнів.

У статті "Мрії і надії українського народу в Галичині" І.Франко зазначив, що австрійська конституція не дала галичанам ані економічного поліпшення, ані свого суду, ані своєї школи, а тільки віддала їх на

¹ Луцків Лука. Іван Франко – життя і творчість // У пошани Іванові Франкові. Календар-альманах на 1966 рік. У 110-річчя народження і 50-річчя смерті Івана Франка. – Нью-Йорк, 1966. – С. 27, 58.

² Там само. – С. 58-59.

Світогляд і педагогічні погляди І.Франка склалися крізь призму світобачення рідного народу, мудрості народної педагогіки і європейської глибокодумності, вітчизняних світочів розуму К.Ставроцького, Г.Сковороди, І.Вишенського, Т.Шевченка, П.Куліша, О.Потебні, М.Драгоманова. Він студював філософські праці Аристотеля, Платона, Дідро, Гельвеція, Гегеля, Гердера, Шеллінга, Чернишевського, цікавився публікаціями відомих українських педагогів Х.Алчевської, І.Бартошевського, Б.Грінченка, О.Духновича, С.Русової, Є.Желхівського, був глибоко обізнаний із зарубіжною педагогічною літературою – книгами Я.А.Коменського, Г.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, дослідженнями Й.Базедова, Г.Спенсера, Л.Толстого, О.Добролюбова. До речі, Г.Спенсеру й Л.Толстому Франко присвятив окремі статті, написав передмову до українського перекладу праці М.Добролюбова “Про значення авторитету в вихованні”.

Як відомо, в молодості І.Франко був під сильним впливом ідей соціалізму, перекладав твори Маркса й Енгельса, читав комуністичні проповіді Леніна. Цей факт всіляко роздухувався в радянських публікаціях з історії педагогіки як визначальний у формуванні світогляду педагога. І зовсім обминалось те, що згодом І.Франко розчаровувався в ній, збагнувши її істинну суть і неспроможність, змінив свій погляд на неї, критично поставився до марксистсько-ленінської ідеології за її фальш і облуду. Підтвердженням цього може бути хоч би те, що коли у 1899 році в Галичині постала Українська соціально-демократична партія прихильників соціалізму-марксизму, то він вступив не до неї, а до національно-демократичної партії (НДП). Цей промовистий факт радянська офіційна пропаганда всіляко завуальовувала через обвинувачення Франка в нерозумінні значення гегемонії робітничого класу й диктатури пролетаріату.

І.Франко задалегідь попереджав, що практичне втілення комуністичних ідей на практиці принесе більше бід, ніж добра. Ці геніальні передбачення Великого Каменяра виявились пророчими.

Грунтовне знання історії й становища українського народу, поневоленого цісарською Австрією й царською Росією, викристалізували в І.Франка чітку державницьку позицію й тверде переконавання в тому, що повний розквіт рідного шкільництва, української педагогіки, освіти й науки, педагогічної й національної культури можливий тільки в умовах самостійної Української Держави. Надію на її відродження й розвиток він пов’язує з дітьми, державним майбутнім української нації:

Ти мій рід, ти дитино моя,
 Ти вся честь моя і слава,
 В тобі дух мій, будуще
 Моє, і краса, і держава.

Українську державницьку ідею відстоювала заснована у Львові 4 жовтня 1890 р. з ініціативи та при провідній участі І.Франка радикальна партія – перша українська політична партія європейського зразка, яка мала

свою програму, масову організацію і реєстроване членство. Вона заявила про політичну самостійність українського народу як ідеал українських політичних змагань і кінцевою метою своєї діяльності визначила створення самостійної Української Держави.

І.Франко своїми творами й вірцевим прикладом особистого громадсько-політичного життя надихає борців за вільну, незалежну Україну. І коли затріщали, наближаючись до розвалу Австрійська й Російська імперії, а Українські Січові Стрільці піднялись на визвольні змагання за Українську державність, то Великий Каменяр душею й серцем знаходився разом із ними, самовідданими борцями за волю й незалежність України. У лавах Українських Січових Стрільців був і його син Петро Франко, який спільно із своїми побратимами здійснював ту самостійницьку програму, яку проповідував і яку все життя відстоював його батько Славетний поет, хоч і був уже тяжко хворий, але знайшов у собі остаток сил і 14 листопада 1915 р. написав своєю німецькою рукою вірш "Дві чети", в якому прославив визвольну звитягу Українських Січових Стрільців¹.

У 1915 р., коли звільнено Львів від московської окупації, І.Франко перейшов під опіку Українських Січових Стрільців, і жив у їхньому захисті, перебуваючи у військовому лазареті. В їхньому дружньому колі він святкував Різдво 1916 р., що підтверджується документальною світлиною. Навесні 1916 р. він затужив за своїм домом, де і помер 28 травня 1916 р. Під час похорону Українські Січові Стрільці на своїх плечах відносили тлінні останки автора пісні "Не пора!" на вічний спочинок на Личаківський цвинтар.²

Проголошення високого ідеалу власної самостійної держави й блискучий захист його І.Франком стало тим світочем, який яскраво освітлював шлях боротьби за волю й незалежність України й широко розсував її не тільки політичний, але й педагогічні обрії.

Погляди І.Франка на тодішній стан освіти носили принциповий, реалістично критичний характер. Це яскраво видно зокрема на прикладі таких його статей, як "Мисль о еволюції в історії людськості", "Чого вимагаємо?", "Середні школи в Галичині у 1875-1883 рр.", у яких засуджується соціальна й національна дискримінація українців у галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від насутишних потреб українського народу, зашкарублість дидактичний методів, тілсні покарання учнів.

У статті "Мрії і надії українського народу в Галичині" І.Франко зазначив, що австрійська конституція не дала галичанам ані економічного поліпшення, ані свого суду, ані своєї школи, а тільки віддала їх на

¹ Луц і в Лука. Іван Франко – життя і творчість // У пошані Іванові Франкові. Календар-альманах на 1966 рік. У 110-річчя народження і 50-річчя смерті Івана Франка. – Нью-Йорк, 1966. – С. 27, 58.

² Там само. – С. 58-59.

неограничене визискування. “Багном гнилим”, “тюрмою народів”, “обручем сталевим” назвав поет тодішню Австрійську імперію:

Багно гнилеє, між країв Європи,
О Австріє! Де ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти пишеш і кричиш: “Даю свободу!”
Дреш шкуру й мовиш: “Двигаю культуру!”
Ти не січеш, не б’єш, в Сибір не шлеш,
Лиш, мов упир, із серця соки сосеш...¹

Трагічну долю безпритульних сиріт, які тинялись обідрані, голодні й босі по Галичині письменник зобразив в оповіданнях “Яндруси”, “До світла”. А в оповіданні “Історія кожуха” йдеться про бідного школярика, який, не маючи теплого одягу, повертаючи взимку зі школи, застудився й тяжко хворіє. А в цей час сільські екзекутори реквізують у батьків хлопчини єдиний кожух “за невідвідання школи”.

Опершись на цифрові дані перепису населення з 1880 р., І.Франко в статті “Народне шкільництво в Галичині” з сумом говорить про масову неписьменність галичан, що сягнула за 80 %. У публікації “Чого хоче “Галицька робітницька громада?”” письменник вважає масову неписьменність і темряву однією з причин безправності й злиднів робітничого люду. Він високо підніс значення науки в житті людей:

Хоч в горі й тьмі розпучними словами
Кленуть її людиці, вона проклять не чусь
І для добра їх раз у раз працює².

Українські діти були позбавлені можливостей вчитися, як із-за убогості, так із-за відсутності рідних шкіл, учителів. То й не дивно, що на всю Турчанську округу (тепер Турківський р-н Львівської обл.), наприклад, у 1869 р. навчалось всього 9 дітей. Не було належних шкільних приміщень. У пристосованих, тісних класних кімнатах, - зазначав І.Франко у своїм рефераті на вічі Снятинським “Наші народні школи і їх потреби” (1892), - діти сидять “по кілька годин в такій задусі, в такім смороді, що не то вчитися, але й дихати там не можна”³.

Кошти на утримання народних шкіл були мізерні. Тому на початку ХХ століття 2500 сільських громад Галичини зовсім не мали шкіл, і 700 тисяч дітей шкільного віку залишилися поза школою.

Цісарські урядовці всіляко гальмували розширення мережі українських шкіл. Натомість насаджували школи чужинські - німецькі, польські, атраквістичні (двомовні), з прицілом на відчуження від рідної мови й

¹ Франко І. Вольні сонети. - Т. 1. - С. 173.

² Франко І. Вольні сонети. - Т. 3. - С. 337.

³ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. - Т. 46. Кн. 2. - С. 114.

культури, денационалізацію української молоді. Про це відверто мовиться у "Пісні руського бурсака":

Над все мені мила руська мова¹
 Но, щоб кар'єри ся добить,
 Волю по-руськи ані слова,²
 Лиш по-німецьки говорить.

Отже, система освіти в Галичині була антидемократичною й антиукраїнською. Доступ українців до гімназій і вищих шкіл був унеможливлений, за що І.Франко справедливо критикував віце-президента крайової шкільної ради М.Бобжинського у статті "Великі діяння пана Бобжинського". Позбавлення можливостей здобувати освіту українським дітям він осуджує також у газетній замітці "Педагогічні невігласи". А в статті "Русини в Галичині й просвіта" йдеться про дискримінацію українок щодо освіти. Тут зазначається, що дівчатка взагалі були позбавлені будь-якої можливості закінчити навіть народну школу. А українські народні школи здебільшого були одно- чи двокласними, тобто такими, що займали найнижче місце в системі освіти Австрійської імперії.

Великий Каменяр невпинно боровся за українську національну школу демократичного характеру й гуманістичного спрямування. Він обстоював необхідність створення для них адекватних шкільних підручників високого наукового рівня й педагогічного звучання, пройнятих українознавчим спрямуванням й українським національним духом. Особливо великого значення надавав вивченню рідної мови й літератури, фольклору й етнографії, виховному значенню дитячої літератури. У статті "Женщина – мати" І.Франко надавав перевагу в дитячому читанні таким творам, які плекають розум, облагороджують почуття, будять рівночасно розум і дух і становлять, таким чином, здоровий корм душі.

Свої теоретичні настанови І.Франко втілював у художній практиці, написавши низку високоповчальних творів для дітей, зокрема таких чудових казок, як "Лис Микита", "Лисиця-сповідниця", "Медвідь", "Лисова пригода", збірку "Коли ще звірі говорили", яка містить 20 казок, переспіваних із фольклору інших народів. У його інтерпретації відома й арабська казка "Абу – касимові капці". А для малят – казки "Киця" й "Ріпка".

Велику педагогічну силу мають оповідання І.Франка про дітей, школу, як-от: "Малий Мирон", "До світла", "Гірниче зерно", "У кузні", "Грицева шкільна наука", "Олівець", "Отець-гуморист", "Борис Граб", "Красне писання". Написана ним повість "Захар Беркут" цінна тим, що плекає історичну пам'ять підростаючих поколінь, вважаючи її провідним компонентом національного виховання.

¹ Русини, руська мова – стара назва українців Буковини, Галичини й Закарпаття і їх мови.

² Франко І. Пісня руського бурсака. – Т. 2. – С. 383.

Мету й завдання українського національного виховання І.Франко виводив, виходячи із потреб служіння українському народові, нації, боротьбі за вільну, незалежну, демократичну, самостійну Українську Державу, дотримуючись мудрих заповітів народної педагогіки, необхідності утвердження освіченості й національної самосвідомості громадян, неухильного дотримання в помислах і поведінці народних чеснот.

До відродження української державності й життя для України закликає вірш І.Франка "Не пора!", що став українською народною піснею:

Не пора, не пора, не пора
 Москалеви й Ляхови служить!
 Довершилась України кривда стара, -
 Нам пора для України жить...¹

Духовно утверджує прагнення українців мати власну українську державність поезія "Великі роковини" з її завершальними словами:

Довго нас недоля жерла,
 Досі нас наруга жре,
 Та ми крикнім: "Ще не вмерла,
 Ще не вмерла і не вмере!"²

Довершену людину творчо підносить саме почуття відповідальності й громадянського обов'язку перед нацією. Ставлячи перед кожним українським громадянином безумовну вимогу громадянського обов'язку, І.Франко імперативно закликає: "Кожний думай, що на тобі мільонів стан стоїть, що за долю мільонів мусиш дати ти відповідь!"

Навіть із сказаного вище неважко замітити, що виховним ідеалом Великого Каменяра була людина-борець, "вічний революціонер", "каменяр" нового суспільства у незалежній Українській Державі. Осягнення його можливе через реалізацію національного виховання. Тому кожна школа має бути національною, пріоритетним покликанням якої виступає національне виховання, що ґрунтується на національному ґрунті, народній педагогіці, житті народу і його традиціях. "Виховання народу мусить вирости з традицій, - зазначав І.Франко, - з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу, інакше се буде даремна трата часу й сил".³

Засвоєння вселюдських цінностей йде через оволодіння національною культурою рідного народу. То ж і перед школою стоїть "величезна дійова задача - втворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних

¹ Пісні українських січових стрільців. - Івано-Франківськ, 1994. - С. 25.

² У пошані Іванові Франкові. Альманах. - Нью-Йорк. - 1966. - С. 58.

³ Франко І. Хома з серцем і Хома без серця. // Твори. - Т. 22. - С. 15.

здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися”¹.

Інтернаціональне виховання без національного – фальш і облуда.

“Все, що йде поза рами нації, – застерігав І.Франко, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеями раді би покрити свої змагання за панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикривати своє духовне відчужіння від рідної нації.”²

Виховати національно свідомого українця без власних національних шкіл і без виробленої освітньої традиції неможливо. Без цього Україна “готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вбиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів”.³

Мету національного виховання української молоді І.Франко вбачав у всебічній підготовці її до здійснення найвищого ідеалу нації – осягнення власної державності, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі.

Національне виховання у своїй найглибшій суті – це творення і безупиннеудосконалення нації, тобто це виховання для потреб нації.

Тож провідним завданням виховання І.Франко висуває формування українця, основними прикметами якого виступають свідомий патріотизм, висока моральність, вихованість, господарність, освіченість, професіоналізм, фізична й естетична досконалість, витривалість, підприємливість й ініціатива. Виходячи з цього, І.Франко в листі до галицької молоді закликав її розвивати в собі головні рушійні сили життєдіяльності людини (розум, почуття і волю), вчитися ними керувати в діяльності на благо народу. “Здобуйте знання, – пише він, – теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статечних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація й кожна історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичніс житті всміхається хоч трохи повна горожанська і політична свобода”.⁴ І гарантом успіхів виступають вдало визначені зміст і методи навчання.

Зміст і методи навчання та виховання І.Франко визначив як квінтесенцію роботи школа. Разом із цим він переконливо довів, що в умовах колоніального ладу ці найважливіші компоненти шкільництва підпорядковуються цілям підготовки покірних рабів можновладців. Науку в тодішніх народних школах Галичини, за словами І.Франка, подають не для того, щоб дати українській молоді освіту й необхідний обсяг знань, а тільки

¹ Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. – Т. 45. – С. 404.

² Франко І. Поза межами можливого. – Т. 40. – С. 284.

³ Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. – Т. 45. – С. 40.

⁴ Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. – Т. 46. – С. 402.

на те, аби вселити в неї покiрiнiсть несправедливим порядкам й утвердити її в темнотi. Тому й змiст навчання був мiзерний. Дiти одержували “лищ хвостики, обрiзки, а не раз попросту тiльки лупшину знань”. Школи ж “вчили поволi”.

Приїхали аж на Турку,
Ходять байки, як на шнурку...
Пита русин: “Є в вас школи?”
“Є, та дуже вчать поволі:
Школа в селі вже літ сто,
А письма не знав ніхто”.²

Виклад наук у народних школах австрiйського кшталту здебiльшого був схоластичний, спорадичний, а методи навчання застосовуванi в них, зашкарублi, малоефективнi. А тому часто-густо “сiльський хлопчина кiлька лiт ходить до школи, не раз о голодi, о холодi, душитися в нiй i тратить здоров’я, час i силу, слухає викладiв про iсторiю, астрономiю, географiю i т. iн., а, вийшовши зi школи, не тiльки зараз забуває всю ту премудрiсть, але за два-три роки забуває зовсiм читати”.³

Недосконала методика не розвивала розум школяра, а отупляла його. Саме так сталося з Грицем, кмiтливим i допитливим хлопчиком, який за рiк навчання нiчого не засвоїв, крiм “а баба галамага” (за оповiданням “Грицева шкiльна наука”).

І.Франко виступав проти германiзацiї й полонiзацiї народних шкiл Галичини. Висловив чимало критичних зауважень щодо тодiшнiх шкiльних пiдручникiв. “Нашi шкiльнi пiдручники, - зазначав вiн, - знов таки в значнiй мiрi завдяки iснiючому в Галичинi режимовi, переважно неоригiнальнi, основанi на перестарiлих педагогiчних принципах, а деякi надто таки далекi вiд рiвня сучасноi науки...”⁴ Це в повнiй мiрi стосувалося й методiв навчання та виховання й пiдручникiв шкiл середнiх. Франко зазначав: “В школах наших розкладенi науки крайне непедагогiчно”.⁵ Особливо незадовiльне тут вивчення української мови та лiтератури, фольклору. У гiмназiях, а також в унiверситетах, доминували зубрiння i муштра. У протипагу їм Великий Каменяр виставляв свiдомiсть навчання. І при цьому особливого значення надавав самостiйнiй роботi над книгою:

Книги – морська глибина:
Хто в них пiрне аж до дна,
Той, хоч i труду мав досить,
Дивнiї перли виносить.⁶

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. – Т. 46. Кн. 2. – С. 115.

² Франко І. Мандрівка русина з бiдою. – Т. 1. – С. 131.

³ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. – Т. 46. Кн. 2. – С. 114-115.

⁴ Франко І. Одвертий лист до галицької української молодi. – Т. 45. – С. 408-409.

⁵ Франко І. Кiлька слiв о тiм, як упорядкувати й провадити нашi лiудовi видавництва. – Т. 45. – С. 193.

⁶ Франко І. Строфи. – Т. 2. – С. 202.

Письменник велику увагу приділяв сімейному вихованню дітей. Традиційну українську родину він розглядав як перший й найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошанувку рідної мови, народних звичаїв і традицій.

“Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого”,¹ – ці слова І.Франка, сказані у 1892 р. на вічі Снятинським, стали крилатими. Він поштиво ставився до народних учителів, високо цинив їх сумлінну й конче потрібну працю на благо українського народу. З багатьма народними вчителями підтримував особисті контакти, листувався з ними, брав участь, виголошуючи промови, на вчительських вічах. Виступав на захист народних учителів, знаючи про їх безправ’я, беззахисність, мізерну зарплату, недоїдання. Особливо тяжким було становище українського вчительства, дискримінованого цісарською владою. А тому траплялися випадки, коли українські вчителі помирали з голоду. Адже український вчитель при цісарській Австрії заробляв менше, ніж будь-який возний при суді чи стражник при криміналі.

Про крайнє приниження українських учителів свідчить той факт, наведений І.Франком у публікації “Ще раз про галицькі розрухи”, що шляхтичі влаштовували облави на сільських учителів, які вчили селянських дітей грамоті, й насильно віддавали їх до війська.

Особливу шану виявляв І.Франко до вчителів, які люблять дітей і готові їм віддати своє серце, розумні й чесні, національно свідомі, майстри педагогічної справи. Образи таких учителів він з любов’ю і теплотою змалював у ряді своїх творів: учителя гімназії Міхонського в оповіданні “Борис Граб” сільського педагога, борця за народні права Омеляна Ткача у п’єсі “Учитель”; вчителів нормальної школи Красицького та Білинського в оповіданні “Отець-гуморист”; сільського вчителя Опанаса Моримухи в оповідання “Батьківщина”.

З часу свого навчання в Дрогобицькій гімназії І.Франко зберіг світлі спогади про своїх гімназіальних учителів Міхонського, Гікеля, Емирика Турчинського. “Всі ті люди, - писав він у “Дописах про Дрогобицьку гімназію”, - були дійсними приятелями молодіжці, уміли єднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій честі безстаронно, заохочували оскільки можна до самостійного мислення, до застанови над предметом, до котрого вміли збудити цікавість. Але, на жаль, таких педагогів у галицьких школах, гімназіях і навіть у Львівському університеті було небагато”.

За визначенням письменника, школа “важка та свята річ”. Його хвилювало, що “шкільна справа іде якомсь набакир” а така шкільна біда, “що замість учителів спосібних, напрактикованих, таких, що люблять науку і

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. – Т. 46. Кн. 2. – С. 114.

дітей, чимраз приходять учителі неспосібні”.¹ Він критикував цісарську владу за те, що вона не приділяла належної уваги професійній підготовці вчителів, зокрема для шкіл народних. Малочисельні препаранди, тобто педагогічні курси (5-6 місяців) не задовільняли навіть елементарних потреб школи. Цісарські можновладці чинили перешкоди підготовці українських педагогічних кадрів. Тому на вчительських посадах часто-густо опинялися особи випадкові, обмежені й бездарні, які ненавиділи дітей, знущалися з них.

І.Франко вивів на громадський осуд негативні типи вчителів, таких як неук і садист Валько із оповідання “Красне писання”, тупиця й деспот Телесницький з оповідання “Отець-гуморист” та ін. Всіляко знущався над учнями також учитель з оповідання “Олівець”, тримаючи дітей у постійному страху. В газетних публікаціях письменник затаврував вчителів-самодурів Будзиновського, Савицького, Мрица, Боревича, Бачинського та ін. Цим він категорично застеріг, щоб не допускати одіозних типів на вчительські посади, щоб врятувати дітей від розумового й морального каліцтва.

Твори І.Франка про українське шкільництво служать одним із достовірних джерел для висвітлення історії вітчизняної педагогіки Галичини австрійського періоду. Але цим, звичайно, не вичерпується діапазон його інтересів у цій надзвичайно важливій галузі.

І.Франко як історик педагогіки вніс поважний вклад у висвітлення української народної педагогіки, досягнень педагогічної культури Київської Русі, українського відродження XVI-XVII ст., історії вітчизняного шкільництва в Західній Україні рубежа XVIII-XIX століть, розвитку педагогіки в зарубіжних країнах.

Високо цінуючи творчу енергію, педагогічний розум, засоби й досвід трудового люду, І.Франко підкреслював, що наш народ, “хоч і тисячними манівцями, так як і сама наука, а доходить же звільна до далеко правдивіших, поступовіших і радикальніших думок, ніж їх має не один з його нинішніх просвітителів”.² У нього був задум написати працю з української етнопедогогіки. Так, у листі до О.Рошкевич у 1879 р. він писав: “А займаюсь я тепер головню одною працею “Погляди на дітей у слов’янських народів, а передовсім у русинів”.³ У “Показнику до студій суспільно-економічних народних поглядів”, за яким Франко і Павлик збирали матеріал про життя народу, є ряд питань із народної педагогіки.⁴

І.Франко перший в історії української педагогіки порушив питання про лінгво-педагогічну суть і значення дитячої мови.⁵ У “Нарисі історії українсько-руської літератури” Великий Каменярь виділив спеціальний

¹ Франко І. Наші народні школи і їх потреби. – Т. 46. Кн. 2. – С. 114.

² Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. – Т. 45. – С. 190.

³ Ломова М. Т. Етнографічна діяльність І.Франка. – К., 1957. – С. 17.

⁴ Там само. – С. 20.

⁵ Франко І. Дітські слова в українській мові. – Т. 26. – С. 123-126.

розділ "Освіта", в якому на основі ґрунтовного аналізу літописного матеріалу показав високий рівень освіти, науки, педагогіки й шкільництва в Київській Русі, яка мала власне письмо ще до запровадження християнства й за своїм розвитком та досягненими знаннями набагато переважали країни Західної Європи. Він з гордістю пише про ту високу шану, яку виявили українці до школи, вчителя, книги, освіти й вчених людей, з гіркотою згадує про ту велику шкоду, яку завдало нашому народові нашестя монгольських орд.

Простежуючи дальший історичний прогрес українського шкільництва, І.Франко дав високу оцінку ролі братств XV-XVII ст. у поширенні української національної освіти на Україні, в боротьбі проти колонізації, у відродженні й розвитку української культури.

У "Нарисі історії українсько-руської літератури" Великий Каменяр всебічно охарактеризував Львівську братську школу, її статут, видані підручники, вклад у розвиток української педагогічної культури, національної освіти й виховання.

Надзвичайно цікавими є думки І.Франка про Острозьку академію, яку він вважав навчальним закладом вищого типу, про Дрогобицьку гімназію, історію Львівського університету. Вони виражені в рецензії на монографію К.Харламовича "Острожская православная школа. Историко-критический очерк", а також у статтях "Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність", "Дві унії", "Нарис історії українсько-руської літератури". Він назвав Острозький заклад першою українською академією, надавши їй особливого значення в історії національної освіти на Україні, в підготовці нової генерації української інтелігенції. З великою теплотою розповідає автор про її провідних педагогів Кирила Лукаріса, Герасима Смотрицького, Івана Княгиницького.

У статті "Причинки до культурної історії Західної України XVII-XVIII ст." І.Франко розкрив суть і мету діяльності в Галичині шкіл зсуїтських, піярських, уніатських (василіанських). Питання історії педагогіки й освіти галичан знайшли відображення також у його працях "Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII-XIX віку", "До історії освіти в Галичині", "Панщина та її скасування в 1849 р. в Галичині". Автор дав високу оцінку галицькому товариству для видання популярних і релігійних книжок. А в дослідженні "Азбучна війна в Галичині в 1859 році" йдеться про особливе місце рідного букваря в національній освіті українських дітей.

Великого Каменяра глибоко хвилювало й те, що Східна Україна знаходилась під тяжким колоніальним гнітом Російської імперії. Про це він не раз нагадує у своїх творах, доводячи, що тільки в умовах власної держави, соборної самостійної України, український народ може сягнути своєї щасливої долі. "Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не

галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів",¹ – зазначав письменник.

І.Франко як історик педагогіки сягав своїм гострим зором також у глибину виникнення наукових знань в країнах Стародавнього Сходу – Єгипті, Вавілоні, Індії, Китаї. Винахід письма він трактував як могутній фактор прогресу світової культури, що створив можливість людям зберігати свої думки для нащадків й передавати їх своїм сучасникам, хоч би й віддалених на сотні миль. А появу книгодрукування зараховував до революційного перевороту в галузі науки й культури. Письменник високо цинив педагогічний талант грецького народу, який, як і народ український, вніс щедру лепту в світову духовну скарбницю.

Педагогічні погляди Івана Франка становлять знаменну епоху в історії української педагогіки. Їх знання й творче застосування служить надійною основою для відродження й розвитку національної освіти й виховання в умовах самостійної Держави.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яку оцінку дав І.Франко стану освіти в Галичині рубежа ХІХ-ХХ століть?
2. Що лягло в основу світогляду й педагогічних поглядів І.Франка?
3. В чому вбачав Великий Каменяр провідну мету й завдання українського національного виховання й навчання?
4. Розкрийте основну суть поглядів І.Франка на зміст і методи навчання й виховання.
5. Які слова І.Франка про вчителя стали крилатими? Як ви їх розумієте?
6. Який вклад вніс І.Франко у висвітлення історії педагогіки?
7. Напишіть реферат на тему "І.Франко і сучасна школа".

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

- К о в б а Ж. "Світло освіти" – світло, знання, добро і воля українського народу (До 125-річчя з дня заснування). – Дрогобич, 1993.
- М а л я р е н к о Л.Л. Дитячий світ у творах І.Я.Франка (До 125-річчя з дня народження) // Почат. школа, 1981. – № 8.
- П а п е р н а Г. О. Іван Франко про народну освіту. – Львів, 1946.
- С м а л ь В. З. Педагогічні ідеї Івана Франка. – К., 1966.
- Ф р а н к о І. Я. Педагогічні статті і висловлювання. – К., 1961.

¹ Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. – Т. 45. – С. 405.

ТЕМА 15. РОЗВИТОК ШКОЛИ Й ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ НА БУКОВИНІ

Еволюція українського шкільництва й педагогічні думки Буковини протікає в загальнонаціональному руслі історії України й належить до цінних надбань виховної культури українського народу. Тим більше, що на цій предковичній території з давніх часів жили українські племена, переважно тиверці та уличі. Українці є автохтонами Буковини. Вони осіли тут на століття давніше від румунів.

У IX-XI ст. Буковина була у складі Київської Русі, у XII - XIII ст. - Галицько-Волинській Державі. З середини XIV ст. перебувала у складі Молдови, яка на початку XVI ст. потрапила під владу Туреччини. А в 1775-1918 рр. Буковиною володіла цісарська Австрія. Після її розпаду в 1918 р. на Буковині була проголошена українська влада. Такі провідні віхи її історичного шляху до 1918 року, що знайшли своє відображення у всіх сферах життя буковинців, у т.ч. й у галузі педагогічній.

У київській добі Буковина не становила окремої політичної чи адміністративної одиниці, тому її педагогічний прогрес йде в руслі історії педагогіки княжої України.

Прив'язаність землі української над Дністром, Прутом, Серетом і Черемошем до Києва глибоко позначилась на педагогічних поглядах та виховних традиціях буковинців й відобразилась в їхніх народних піснях, думах та приказках. Завдяки цьому українська національна свідомість не зtratилась впродовж довгих віків під час різних окупацій.

Вона відновлювалася в часи українського національного відродження XIX і X століть. Безпосереднє сусідство Галицько-Волинської Держави із Центральною Європою пройняло педагогічну думку Буковини духом європеїзму. Звичайно, що розвиток її відбувався на власній українській національній основі. Однак не обходилося без впливу візантійської, романської та германської педагогічних культур.

Шкільництво й освіта на Буковині в молдавський період не зазначало якихось особливих відхилень. Тут надалі продовжувався педагогічний процес, започаткований ще за Київської Русі, завдяки його фундаментальності й високому рівню, а також тому, що в тодішньому етнічному складові щойно створеної молдавської держави переважали українці. Українська педагогічна культура трималася в Молдавії повні три століття. І лише в II пол. XVII ст. її почала витісняти румунська.

Великий вплив на педагогічний розвиток Буковини мали такі культурно-освітні центри, як Київ, Львів, Кам'янець, Унів, Жовква, Бар та ін. Вони якнайактивніше сприяли розвитку в цьому краї українського шкільництва і друкарства. Благородну роль у цій важливій справі зіграли Петро Могила, Лазар Баранович, Захарій Копистенський, Мелетій Смотрицький, Іоанікій Галятівський.

Петро Могила посилав у Молдавію чецців і кваліфікованих учителів, які створили тут ряд духовних і світських шкіл, сприяючи вихованню й освіті тутешньої молоді. Праці Галятовського "Небо нове" й "Ключ розуміння" друкувалися в Молдавії і спричинилися до духовного розвитку цього краю.

Проблемами шкільництва на Буковині за молдавського періоду займалася церква. Тому перші школи тут засновувалися й діяли при монастирях в Сучаві, Путні, Радівцях. Сини бояр, які хотіли набути вищу освіту, їхали до українських шкіл у Києві й Львові чи до Західної Європи (Відень, Париж). Більшість же буковинців залишалася без освіти і була неписьменною.

Після перенесення столиці із Сучави до Яс шкільництво на Буковині занепало аж до 1775 р., коли вона була прилучена до Австрії. Стан освіти в цьому часі був на низькому рівні.

До приходу австрійської влади на Буковину тут були тільки духовні школи (священничі і дяківські). Серед них відзначалася митрополіча в Сучаві і владича в Радівцях. Однією з найкращих була монастирська школа в Путні.

Запанувавши на Буковині, австрійська влада вживає ряд заходів для піднесення освіти в цьому краї, відкриваючи школи, але не українські, а здебільшого чужинські. Цим ще раз наочно підтверджується, що коли хочемо на своїй землі дітей вчити в рідній українській національній школі, то мусимо мати свою власну самостійну Українську Державу.

У 1783р. було засновано латинську й німецьку школи в Чернівцях і Сучаві. Нестачу педагогічних кадрів покривали імпортованими чужинськими вчителями, а відсутність підручників - книжками з Відня німецькою й румунською мовами, і тільки катехизми - українською.

Почавши з 1785р., на Буковині засновується низка громадських шкіл, серед яких одні з перших: у Сереті, Чернівцях і Сучаві (1785), у Заставній й Кимполунгу (1786), Раранчу, Кіцмані, Вашківцях і Фратівцях. У цих школах, крім німецької, вчили переважно румунську мову. А тому школи на Буковині від самого початку носили германізаційний і румунізаційний характер, спрямований на денационалізацію, українців на їх рідній буковинській українській землі.

Адміністративне прилучення Цісарем Йосифом II Буковини до Галичини 1 до того 1787р., вищі й середні урядові посади в яких зайняли німці і поляки, долучили до буковинського шкільництва ще й пресполонізаційний. Воно потрапило в повну залежність від латинської консисторії у Львові, яка ставилася вороже до освіти місцевого населення рідною мовою. У середніх школах посилена германізація й румунізація, а в народних змушують дітей вчитися по-польському. Вчителів вимагали переходити на латинство. Тих, хто відмовлявся, звільняли з посад. Крім німецької, дозволялося вчителям користуватися тільки румунською та польською мовами.

Українці чим далі, то менше посилали дітей до шкіл чужинських. Натомість засновують школи приватні ("дяківки"), з українською мовою

навчання, утримувані власним коштом.

Революція 1848р. в Європі, відома під назвою "весни народів" активізувала буковинських українців у боротьбі за рідну національну школу. В цьому велику роль зіграв селянський національно-визвольний рух під проводом Лук'яна Кобилиці. Треба відзначити, що українські селяни спочатку по суті єдині репрезентували національні бажання українського народу на Буковині. Рівнобічно з цим селянським рухом, "Весна народів" розбудила також буковинську інтелігенцію. Але просвітницькі виступи її в обстоюванні українського шкільництва довгий час мали спорадичний характер.

Справжній розмах боротьби за українську національну школу, освіту й виховання на Буковині прийшов з виступом на літературній і педагогічній ниві Ю.Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів. Саме вони перші відчували гостру потребу просвітньої праці серед українських буковинців і своїми творами, освітньою, виховною і громадською діяльністю відкрили шляхи національному відродженню й розвитку рідної педагогічної культури. Заслуга цих трьох видатних педагогів полягає ще й в тому, що вони своїми талановитими виступами звертали увагу провідних українських діячів з решти українських земель, особливо Наддніпрянщини й Галичини, на Буковину, які, в свою чергу, допомогли буковинцям приступити до розгортання української національної освіти.

"Соловієм Буковини", "буковинським Кобзарем" назвали Федьковича його країни. Він прийшов у педагогіку з Карпат, з Гуцульщини, і вписав в її історію цікаву й оригінальну сторінку, внісши чималий вклад у піднесення народної освіти.

"Він був великий приятель школи, учителів і народу",- писав Осип Маковей у монографії про Ю.Федьковича. Для потреб школи письменник написав буквар, співанник, допомагав у виданні "Бібліотеки для молодіжі".

Ю.А.Федькович

Життя, просвітницька й педагогічна діяльність Юрія Федьковича припадає на 40-90-і рр. XIX століття. Він народився 8 серпня 1834 року в в гірському містечку Сторонці-Путилові (тепер Путильський район Чернівецької області) в родині управителя панського маєтку. Сторонячись батька, який з погрозою ставився до простолюду, Юрій всім серцем горнувся до матері, старшого брата Івана та сестри Марії.

Початкову освіту одержав Федькович від брата Дашкевича, пізніше вчився у приватного вчителя, родича дядька Ганицького у с. Киселиці. А в 1846 році вступив до Чернівецької нижчої реальної школи з німецькою мовою

викладання. Схоластичне навчання, палочна дисципліна мало дала майбутньому педагогові, хіба те, що викликала у нього відразу до тодішніх шкільних порядків, а в майбутньому - бажання боротися за народну освіту. Справжньою його школою стало життя рідного краю. "Моя школа була Чорногора", - писав він пізніше. Природа гуцульської землі вложила в нього все, що мала наймудріше, найсердечніше і найщедріше.

Ю.Федькович був свідком великого селянського руху боротьби проти австрійських колонізаторів, до якої була причетна його мати й активну участь брав його брат Іван, як соратник Лук'яна Кобилиці. Тому родина зазнала знущань з боку цісарських можновладців. Про це пізніше Федькович писав: "Брат мій був дуже буйний. Удався він 1848 року з Кобилицею та й попав у нещастя. Нашу хату зруйнували, наше господарство спустошили, сплюндрували. Неня текла до зятя, а я пішов світом блукати". Він слідом за братом виїхав з Буковини в Молдавію, де жив чотири роки, працюючи на різних роботах.

У 1852 р. Федькович повернувся у Чернівці, але ненадовго. Щоб ізолювати сина від повстанців, батько віддав його до австрійського війська, де той прослужив понад десяти років. Вийшовши на пенсію за станом здоров'я, у 1863 р. переїхав до рідного села і цілком віддався просвітницькій та літературно-громадській роботі. В 1869-72 рр. працював на посаді інспектора шкіл Вижицького повіту, пізніше (1872-73) - редактора львівського видавництва при товаристві "Просвіта". З 1885р. й до кінця свого життя - редактор першої української газети "Буковина". Названий часопис у значній мірі був проінтятий педагогічними мотивами - боротьбою за розвиток українського національного шкільництва, проти румунізації українців, темряви, неучтва, забобонів, виявом уваги до збирання золотих розсипів народної педагогіки.

Помер Ю.Федькович 11 січня 1888 р. за редакторським столом у м. Чернівцях, де й похований. Епітафієм на могилі педагога стали його ж слова з вірша "Співацька дівраніч", присвяченого пам'яті Т.Шевченка:

Спи ж ти, руський соловію,-
за себе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробуджу.

Боротьба за створення української національної школи з рідною мовою навчання була провідною метою педагогічної діяльності Ю.Федьковича. Освіту і рідну школу він вважав "найдорожчим добром народу". Це підтверджують його статті й виступи на педагогічні теми на інспекторські звіти. Ще в 1868р. у листі до редакції журналу "Правда" він писав, що йому "блиснула надія наші школи на народнім язичі основати". Відзначаючи особливу роль рідної школи в житті нації, Ю. Федькович писав:

Дитина без школи; що рілля без поля,
Що рілля без плуга; що гола стодола.

Дитина без школи - є івця без околу,
А риба в безводдю, а без цвіту пчоли...

Жоден чужий пан нам національної школи не побудує. Навпаки, він усе робить для того, щоб позбавити українців рідної школи й насадити їм школу свою, чужинську.

Ю.Федьковича глибоко хвилює те, що освіта на Буковині при цісарській Австрії знаходиться в занедбаному стані. Першопричина цього - колоніальний гніт й визиски селян, насадження чужинства. Селянин ухиляється від школи, „щоб тільки його бідну дитину не мучили німці“.

Тому й відвідування вкрай незадовільне. Наприклад, у с. Іспасі на час перевірки 7 липня 1871р. з числа 186 дітей шкільного віку, які є в селі, лише 48 дітей записані до школи. З школі присутні всього 15 школярів, з яких тілки 5 більш-менш регулярно її відвідує.¹

У Вашківцях дітей, зобов'язаних відвідувати школу 275, з них лише 59 були внесені в списки, а присутні в школі - тільки два.²

В ряді шкіл відвідування зовсім припинилося.³ Тому більшість дітей залишилася по-а школою, пусто марнуючи час, вправляючись "у киданні камінням, болотом та пилюкою за мирними прохожими людьми".⁴

Із-за педагогічної занедбаності дітей "закладаються основи жалюгідної занедбаності сільського населення".⁵

Шкільні будинки зовсім не відповідають елементарним вимогам, бо це "не приміщення, а карикатура на будинок. Це - хатина, в середині якої вчитель і діти на протязі кількох годин вдихають пиляку і сморід".⁶

У більшості шкіл не вистачало вчителів, які могли б охопити навчанням усіх дітей віком від 6 - до 14 років. Дітям майже повністю не вистачає навчальних посібників, підручників, приладь, зошитів. І все це залишається поза увагою офіційної влади. Місцеві й повітові шкільні ради та громадські шкільні інспектори своїх функцій не виконують.

Однією з важливих причин антипатії сільського населення до школи Федькович бачив у підручниках, де навчальні предмети викладаються у малодоступній сільським дітям формі. Представлений у них матеріал більше зрозумілий міським дітям і малодоступний дітям селян. До того ж ці підручники написані таким жаргоном, який далекий від народної освіти, їх автори намагалися затерти найкращі, найблагородніші риси народного характеру, все духовне життя народу, його усну поезію. І це їм удалось. Цілком зрозуміло, робить висновок письменник, що коли школа буде байдуже ставитись до підручників, їх змісту і форми, вона не зможе виконати

¹ Інспекторські звіти Ю.Федьковича // У кн.: Федькович Ю. Статті та матеріали. - Чернівці, 1959. - С. 227.

² Там само. - С. 230.

³ Там само. - С. 231.

⁴ Там само. - С. 232.

⁵ Там само. - С. 234.

⁶ Там само. - С. 231.

свого завдання - перенести знання в селянські хати і викликати тут у нього симпатичне ставлення, любов і пошану.

Видатний український педагог закликає будувати свою рідну школу й національну систему виховання своїм розумом і своїми руками, проявляючи при цьому свою власну громадську активність. Він постійно боровся за справді народну українську школу, яка сприяла б піднесенню культурно-освітнього рівня та національної свідомості народу, дбала про плекання історичної пам'яті поколінь та справжнього патріотизму через вивчення рідної мови й українобуковинства. Цьому сприяли й написані ним художні твори про українських національних героїв Олексу Довбуша, Богдана Хмельницького, Лук'яна Кобилицю, про рідний буковинський край і Україну (вірші "Україна", "Гуцулка", "Слова Ігоря", балада "Довбуш", поема "Лук'ян Кобилиця", драма "Довбуш").

Письменник прагнув реорганізувати існуючу в той час на Буковині відсталу систему освіти відповідно до потреб української нації, вимог передової педагогічної думки. Яскравим свідченням цього благородного наміру є його промова на повітовій вчительській конференції у м. Вижниці 30 березня 1871р., викладений ним новий навчальний план, який передбачає широку гуманітарну і природничу підготовку учнів, національне виховання, а також проект зміни у шкільних книжках етимологічного правопису на фонетичний. Перспективні наміри цього аспекту викладені також у його доповідній записці "Про школу й шкільні підручники".

Особливу увагу звернув Ю.Федькович на початкову школу, яка закладає фундамент національної освіти й виховання учнів.¹ Він радив учителям "більше уваги і часу приділяти каліграфії, яка в тій чи іншій мірі занедбана всюди", частіше практикувати домашні письмові роботи. Ним передбачалось, що відповідні зміни у змісті навчання й виховання відбудуться на основі розробки й впровадження нових шкільних програм й українських підручників. Оскільки в тогочасній Буковині не було ще для цього висококваліфікованих педагогів, то за створення цих книг він взявся сам.

"Буквар для господарських діточок на Буковині", створений Ю.Федьковичем в 1857р., став знаменною віхою в історії українського букварства. На відміну від усіх інших, попередніх, він написаний українською мовою із застосуванням фонетичного правопису і пройнятий українським національним духом. Після елементарних відомостей про мову та її склад було вміщено прості, зрозумілі для дітей коротенькі оповідання в яких розповідається про працю вчителя. Педагогічною основою букваря стали народна педагогіка, європеїзм, здобутки педагогічної науки. Він щедро

¹ Лаврів В. Ю.Федькович про початкову освіту // Педагогіка і методика початкової освіти. Вип.8. - К., 1973. - С. 115-118.

насичений фольклором, розмаїтим дидактичним матеріалом, спрямованим на опанування грамотою й забезпечення розумового й духовного розвитку учнів.

На жаль, цей буквар з-за підколоніального становища українського народу, залишився ненадрукованим. Безперечно, що його потрібно видати тепер як видатну історичну пам'ятку української педагогіки.

Після букваря Ю.Федькович, за його словами, мав намір написати рахубу,¹ відтак географію, відтак історію, відтак економію, відтак правництво. Однак цим благородним намірам так і не судилось збутись.

Ідея народності виховання лягла в основу педагогічних поглядів Ю.Федьковича. А звідси йде його педагогічний оптимізм, віра в творчі народні сили та в щасливе майбутнє України. "Я наш народ цілим серцем люблю, - писав він, - і душа моя віщує, що його велика доля жде". А у вірші "Що я люблю, в що вірую, на що надіюсь" зазначає:

Я люблю мою Русь-Україну,
Я вірую в її будучину;
В тій то надії я живу й умру.

Як продовжувач педагогічних ідей Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка, Ю.Федькович перший на Буковині писав свої твори українською мовою, вболівав за "щербату долю гуцулів" і ставав на їх захист. Високо цинив фольклор і народні звичаї як могутні виховні засоби. Сам шанував і збирав ці скарби народної педагогіки, уклавши збірники "Буковинські пісні з голосами", "Колядник руського народу", "Руський женчик", "Найкращі співанки руського народу на Буковині" й молодь закликав до цього. "Шануйте, - писав він, - й не цурайтесь давніх наших звичаїв! Шануйте їх так, як се у других чесних народів ведеться, а буде вам слава, людям честь, по праотцях же Ваших хороша пам'ять".

В усьому народному Ю.Федькович бачив великий виховний сенс. У національному одязі теж. Сам ходив у простому гуцульському вбранні. І коли староста заборонив йому приходити в нього на засідання, то Федькович йому відповів: "Жию між народом, люблю той нарід і народної одежі не покину". То й одержав велику шану й любов від народу. Односельці виявили йому високу довіру, обравши вйтом.

Виплекані на народній основі, твори Ю.Федьковича набули великої популярності серед народу. Значна частина з них стала народними піснями. А створена ним педагогіка щедро репрезентувала і втілювала в життя дітей та молоді духовність українського народу. В її реалізації провідна роль належить народному вчителю.

Ю.Федькович про вчителя завжди висловлюється особливо поетично. Він зокрема відзначав: "Мистецтво розквітає і занепадає завдяки художникам, а школа - завдяки вчителям. Кожна школа залежить від учителя;

¹ Тобто арифметику.

вона - його духовна фотографія".¹ Поширення освіти серед народу - найсвятіший обов'язок педагога.

Будучи інспектором, Федькович невпинно піклувався про зміцнення економічної бази школи, про матеріальну забезпеченість учителя, що одержує таку зарплату, "якій би не позаздрив навіть конюх", підвищення кваліфікації освітян через курси й наявність шкільних бібліотек, вироблення педагогічної майстерності й творчості.

Ю.Федькович обстоював, щоб усі школи мали кваліфіковані кадри з відповідною педагогічною освітою. Його непокоїло те, що більшість учителів "навчальні предмети подає у відриві від практичного і життєвого рівня дітей".² Письменник закликав учительство "серйозно взятися за піднесення школи, самостійно вдосконалювати свою педагогічну освіту", бо "педагогічно-дидактична наука, як і взагалі вся сучасна наука, з кожним днем все далі розвивається", тому слід "втримати себе на рівні сучасної науки, а особливо, на рівні своєї спеціальності". Він мріяв про нову генерацію педагогів і поважав учителів ерудованих; працьовитих, які щиро люблять дітей, дають їм ґрунтовні знання, добре виховання, плекають національну гідність і честь.

Ю.Федькович про дітей висловлюється тепло і прихильно, всіляко піклується про них. Для них він писав ряд творів, зокрема казки, що належать до значної і важливої частини педагогічного доробку письменника. Серед них казки, що постали на ґрунті фольклорних матеріалів ("Від чого море солоне", "Чортівська бочка", "Голодний чорт", "Місяці-королі" та ін.), казки літературного походження - переробки творів братів Грім ("Гологорожечка", "Золота, кісочка", "Хитрий кравчик"), Г.-К. Андерсена ("Підмінче", "Іголка-угарка претонесенька") та ін. Всі вони спрямовані на прищеплення людяності й доброти, пройняті українським національним духом, суто буковинським колоритом. У них - застереження від розумових і моральних вад (відсталості, обмеженості, лицемірства, користолюбства), заклик - гартувати волю й характер.

Вірш Ю.Федьковича "Дитина" спонукає змалку готуватись до життя твердого, бути сильним, витривалим і відважним:

- Чого ж бо ти плачеш, дитинюнько мила?

- А, ненечко-утко: котюга вкусила!

- Коли від котюги такий тобі жах,

То ще ти на світі заплачеш не раз.³

Видатний педагог невпинно дбав про здоров'я дітей, обстоював фізичне виховання, категорично виступав проти тілесних покарань. Його хвилювала нестача їжі й одягу для дітей бідноти. Він закликав виявляти

¹ Промова Ю.Федьковича на повітовій вчительській конференції 30 березня 1871р. // У кн.: Юрій Федькович. Статті та матеріали - С. 241.

² Там само - С. 235.

³ Федькович Ю. Поетичні твори, прозові твори, драматичні твори, листи. - С. 43.

особливе піклування, тепло і ласку у с⁴вденні до сиріт (вірш "Сироти"); виступав проти перевантаження учнів, що загрожує їхньому здоров'ю.

Ю.Федькович вважав за доцільне навчати дітей у школі з семи років, бо "6-річні селянські діти ані фізично, ані психічно не розвинені до тієї міри, щоб успішно могли навчатись"¹ та й справжній успіх праці вчителя приходить при умові тісного зв'язку школи з сім'єю.

Традиційна українська родина в педагогічній системі Ю.Федьковича займає чільне місце. Вона є найвищою виховательною підростаючих поколінь. Батьківсько-материнську педагогіку нічим і ніким замінити не можна. Тепло домашнього вогнища, при доброзичливих стосунках і взаємообов'язках між батьками і дітьми, братами і сестрами, родичами й свояками - найкращий засіб плекання високої духовності й гуманізму, національного духу, характеру, свідомості, психології і патріотизму. В альтернативі військова повинність в австрійській армії й обов'язок перед родиною верх беруть родинні почуття й любов до рідної домівки (вірш "Рекрут", "Святий вечір", "Дезертир", "Ой виїду я з хати", "Співанка", "Трупарня", "Нічліг", "Болить мене головонька", "Новобранчик" та ін.). Твори письменника про українську родину пройняті глибоким психологізмом і палкою синівською любов'ю до неї, переживаннями про її гірку долю в умовах колоніальної підневільності.

Ю.Федьковича тривожили хиби в домашньому вихованні - потакування в бешкетництві й пустошах, пияцтво батьків і вештання дітей побіля них у корчмах, зневага до батьків, дитячий непослух, лихослів'я. Таке домашнє виховання він називає "недисциплінованим", яким "закладаються основи жалюгідної занедбаності сільського населення"².

Тому письменник закликає педагогів повернутись обличчям до родинної педагогіки й ширити педагогічні знання серед селян, батьків - будити в своїх дітей потяг до знань, любов до школи й повагу до вчителів. Таким чином, цілком справедливим є твердження Осипа Маковея про те, що Юрій Федькович "випереджував своїх сучасників на Буковині на цілі десятки літ". Серед педагогічних кіл він має чимало прихильників і послідовників.

Буковина дала Україні таких відомих педагогів, як С.Смаль-Стоцький, О.Попович, Д.Харов'юк, Є.Ярошинська, І.Бажанський. Розгортанню культурно-освітнього й педагогічного руху серед буковинців сприяють товариства "Руська Бесіда", "Просвіта", "Руський баян" та "Руська школа", яка видає однойменний педагогічний журнал, влаштовує педагогічні курси для вчителів, друкувала шкільні підручники. Завдяки цьому на початку ХХ ст. з усіх українських земель найкраще забезпечена школами була Буковина, бо адміністрація народних шкіл зосередилась в руках українців. По містах, де спочатку діяли виключно німецькі школи, згодом з'явилися й українські.

Непогано розвивалося й середнє шкільництво, бо в Чернівцях і Кіцмані

¹ Федькович Юрій. Статті та матеріали. - С. 235.

² Там само. - С. 234.

були німецько-українські гімназії, у Вижниці - чисто українська, а у Вашківцях - приватна українська. При хлоп'ячій семінарії в Чернівцях у 1910 р. утворені три рівнорядні - український, німецький і румунський відділи. У 1907 р. товариство "Українська школа" заснувало в Чернівцях приватну вчительську семінарію для дівчат.

У Чернівецькому університеті (заснований у 1875 р.) від самого початку була кафедра української мови і літератури, а на богословському відділі - дві українських кафедри.

Активно діяли на Буковині і бібліотеки - "Бібліотека Молодої України", "Січ", "Світова Бібліотека", "Учительська" та ін.¹

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні віхи історії українського національного шкільництва на Буковині.

2. Що знаєте про життя й педагогічну діяльність Ю.Федьковича?

3. Визначте, який вклад вніс Ю.Федькович у розвиток української педагогіки й освіти.

4. Стисло охарактеризуйте стан національної освіти й українського шкільництва на Буковині початку ІХ століття.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Ф е д ь к о в и ч Юрій. Поетичні твори, прозові твори, драматичні твори, листи. - К., 1985.

М а к о в е й О. Життєпис Осипа Юрія Гардинського - Федьковича. - Львів, 1911. - С. 379-422.

К о р ж у п о в а А. П. Педагогічна діяльність Юрія Федьковича // Радянська школа, 1955, № 10. - С. 40-45.

П о г р е б е н н и к Ф. Інспекторські звіти Ю.Федьковича // Юрій Федькович; Статті та матеріали. - Чернівці, 1959. - С. 219-243.

К о р ж у п о в а А. П. Юрій Федькович. Літературний портрет. - К., 1963.

Л а в р і в В. Федькович і школа // Жовтень, 1970, № 10. - С. 134-137.

Л а в р і в В. Ю.Федькович про зміст і методи навчання в школі // Радянська школа, 1973, № 5. - С. 17-21.

¹ С е м ч и ш и н Мирослав Тисяча років української культури. - К., 1993. - С. 320, 368, 374.